

(6) Paris 1892 och 1896: Jämlikheten hävdas

- Hvilka är det då, som stampa och skrika?
frågar man.
- De klerikala studenterna, svara några, de
socialistiska studenterna, säga andra.

Hilda Sachs, 1896

År 1890 började kvinnoaktivister i Paris benämna sig själva ”feminister”. Marya Chéliga-Loévy var den som i skrift introducerade ordet feminist som en positiv beteckning för den grupp inom vilken hon agerade. Chéliga-Loévy bör nog ges äran av att ha infört denna beteckning på kvinnor som arbetade för kvinnors jämlikhet med män. I slutet av 1891 bildades La *fédération française des sociétés féministes*, för att samla franska kvinnoorganisationer. Det är den första organisation, som kallat sig feministisk.¹

Under 1890-talet stödde de kvinnor som kallade sig feminister en jämlikhet inför lagen. De ville organisera kvinnor för att på sikt uppnå en integrering på jämlika villkor i samhället. Någon principiell särorganisering av kvinnor var det inte frågan om. Män som ville samarbeta var välkomna. Enstaka män fanns med på de internationella feministiska kongresserna i Paris, inte sällan som aktivister eller särskilt inbjudna.

De kongresser som senare valde att benämna sig feministiska var – förutom de två som behandlas i detta kapitel – också Le Congrès Féministe International de Bruxelles år 1897, samt Le Congrès Feministe International de Bruxelles, 1912. Dessa fyra kongresser ställde alla krav på jämlikhet (*égalité*), vilket inkluderade rösträtten. Den första feministiska kongress som accepterades officiellt som kongress vid en världsutställning blev Bryssels femi-

1. *Bulletin de l'Union Universelle des Femmes* Nr 4, 1890:6; Ordet ”feminist” återkom på s 11; Klejman & Rochefort 1989:95. Jfr not 9 till inledningen i denna bok, enl vilken Cott 1987:14 har en annan uppfattning.

nistiska kongress 1897.² Den var inte socialistisk men definitivt feministisk.

Feministiska kongresser hölls i Paris 1892 och 1896. För att förstå den sociala och kulturella omgivning de stod i dialog med, behövs en beskrivning av den omgivande socialismen och dess relation till kvinnor. I Frankrike hade den tidiga socialismen splittrats i två delar år 1880, den reformistiska och den revolutionära. Inom och vid sidan av dessa fanns ett stort antal fraktioner. Vissa män – men långt ifrån alla – inom den reformistiska delen av den socialistiska rörelsen stödde feministerna och gav dem förhoppningar om att en feministisk socialism skulle vara möjlig. Den revolutionära delen av socialismen däremot menade att arbetarklassens befrielse måste komma före kampen för kvinnors emancipation. Denna socialism stod närmare den tyska socialdemokratin; kvinnofrågan skulle lösas efter revolutionen. Splittringen av den franska socialismen – vilken långt ifrån bara gällde kvinnofrågan – innebar att denna befanns sig i ständig inbördes polemik fram till enandet år 1905.³

Detta är en schematisk bild av den franska socialismen. Till bilden hör att kvinnor försökte forma den nya läran efter *sin* uppfattning om rättvisa och jämlikhet. Fram till 1905 kunde socialistiska kvinnor hoppas på en integrering av feminismen i socialismen. Men franska feminister och andra kvinnoaktivister till vänster var splittrade i små grupper.⁴ Skillnaden mellan grupperna var, att de av män dominerade var på väg att trots inbördes stridigheter finna en plats inom den etablerade politiken. De hade tillgång till tidningar och tidskrifter, deras företrädare hade i många fall goda yrkespositioner och de fanns representerade i nationalförsamlingen.

Jämlikhetstanken med betoning på arbetsmarknaden skulle i ett europeiskt perspektiv visa sig vara seglivad bland små kvinnogrupper i Frankrike. Den frihetliga socialismens tradition av jämlikhet mellan kvinnor och män var inom den franska socialismen på kollisionskurs med anarkisten Pierre Joseph Proudhons komplementära och misogynna kvinnosyn, vilken påverka-

2. Generalsekreterare och organisatör var juristen Dr Marie Popelin, ordförande i La Ligue belge du Droit des Femmes. *Actes du Congrès Féministe International de Bruxelles, (4-7 août) 1897*, publié par les soins de Mlle Marie Popelin, docteur en droit, secrétaire générale du congrès. Bruxelles: Impr. Scientifique, 1898, hädanefter = Bruxelles Aug 1897; I USA blev ordet feminism accepterat på 1910-talet. Cott 1987:13; Ordet feminism användes f f g i England 1898 av Elizabeth Wolstenholme Elmy. Caine 1997:143.

3. Millerand 1903; Droz II (1974) 1997: 133–236.

4. Klejman & Rochefort 1987, 1989.

de den manligt dominerade franska fackliga rörelsen. Proudhon hade hyllat den hemarbetande kvinnan som mannens hjälp och stöd. Den gifta kvinnan borde arbeta inom hemmets väggar, annars var hon lösaktig, en prostituerad. Också att ogifta kvinnor lönearbetade utanför familjen var mindre lämpligt. De kunde på sin höjd arbeta som tjänsteflickor i en familj. Den fackliga rörelsen innehöll dessutom den mansegoistiska rädslan för konkurrens. Den katolska kyrkan spelade på kontinenten en stor roll för att upprätthålla ett familjeideal med skilda samhällsuppgifter för män och kvinnor. Socialismen måste ta hänsyn till den eftersom den även hade inflytande genom fackföreningar. Även moderna riktningar, som det av Auguste Comte grundade samhällsvetenskapliga sättet att tolka samhället såg på mannen som kvinnans överhuvud och beskyddare. Detsamma gällde den moderna naturvetenskapen i form av darwinism och socialdarwinism.⁵

En debatt fördes alltså vid denna tid överallt om vilken ”socialism” som var den rätta och hur socialism skulle förverkligas. De feministiska kongresserna år 1892 och 1896 skulle misslyckas med att få till stånd ett samarbete med unga manliga socialister, vilka var ännu mer nyorganiserade än kvinnorna. Historikern Charles Sowerwine menar i sin bok *Les femmes et le socialisme*, att detta gör att kvinnornas kongress inte kan kallas socialistisk. Han värderar kongressen som socialistiskt misslyckad och etiketterar den samtidigt som saint-simonistisk.⁶

Sambandet mellan det som renläriga marxister har kallat utopistisk socialism, till vilken Henri de Saint-Simons lära räknas, och kongressen 1892 är riktig. Läran var först aktuell under de radikala årtiondena 1830 till 1850. Den amerikanska historikern Claire Goldberg Moses, som skrivit om den franska kvinnorörelsens utveckling under 1800-talet, understryker kontinuiteten mellan denna tidiga utopiska socialism och sekelslutets feminism. Charles Sowerwine använder däremot ordet socialism utan respekt för dess tradition bakåt och dess mångsidiga användning under 1890-talet.

Åren 1889–1895 har beskrivits som en ”explosion” för socialismen i Frank-

5. Proudhon u å (ca 1865); Stanton (1884) 1970:245f; Fau-Vincenti 1990; Zancarini-Fournel 1995:81f, 85; McMillan 2000:115, 122ff; Sayers (1982) 1985:28–50; Comte har kallats sociologins fader.

6. Sowerwine 1978:67f; Avvikande från Sowerwine är Klejman & Rochefort 1989:231ff, vilka snarare tolkar relationen feminism–socialism som jag; Se Taylor 1983 om den tidiga engelska kvinnorörelsen.

rike. För alla engagerade var den så kallade sociala frågan, villkoren för de fattiga i samhället, angelägen. Oftast var den kopplad till någon form av maktanalys. Många socialistiska grupper menade att det nya franska republikanska statsskicket var lämpligt för en mer odramatisk omvandling av maktförhållandena. Sowerwine utgår i sitt utdömande av kongressen 1892 från en definition av socialism där revolution och klasskamp står centrala. Sådana grupper fanns i Frankrike, främst kring Jules Guesde, och stod för en socialism av ganska sent datum. I den äldre franska socialisttraditionen fanns idéer om kvinnor som jämlikar. Den riktningen hade utvecklats under det tidiga 1800-talet av tänkare som Charles Fourier, den nämnde Saint-Simon och deras efterföljare. Deras läror inspirerade fortfarande vid seklets slut delar av den mansdominerade franska reformistiska socialismen, inte bara de socialistiska feministerna.⁷

Den socialistiskt feministiska kongressen 1892

År 1892 samlades kvinnor återigen till en internationell kongress i Paris, denna gång utan draghjälp av en världsutställning. Den blev en lyckad manifestation för kvinnors emancipation som rönt uppmärksamhet i den radikala dagspressen och även nådde utanför Frankrikes gränser. På kongressen antogs ett antal resolutioner som skulle följas upp som feministiska krav av senare internationella kvinnokongresser.

För första gången användes nu ordet feminist i namnet på en internationell kongress. Le Congrès général des Sociétés féministes såg sig som en efterföljare till de tidigare rättighetskongresserna i Paris 1878 och 1889. Kongressen var feministisk och socialistisk; den ville både hävda rättvisa och jämlikhet mellan klasserna och rättvisa och jämlikhet mellan kvinnor och män. Jämlikheten skulle åstadkommas genom en förändring av statlig politik och lagstiftning. Krav på genusneutrala lagar fick stöd av en bredare resolution om generell rättvisa för alla.⁸

7. Droz II (1974) 1997:160 om "l'explosion"; Goldberg Moses 1984; samt t ex Riot-Sarcey 1994; Anderson 2000.

8. Kongressen kom till hastigt – den annonserades f f g i *Le Journal des Femmes* (= *JdF*) nr 4 Mars 1892; Den hölls i den stora salen i arrondissementet Saint-Sulpices rådhus, i samma sal som den officiella kongressen år 1889; *Le Temps* 14/5 1892; *Le Figaro* 13/5 1892; Resolutionen föreslogs

Under kongressen stod inte nattarbetsförbudet i fokus. Men en formulering tog klart avstånd från särdrag för kvinnor. Samma formulering skulle tas upp vid andra kvinnokongresser och försvaras av socialistiska feminister på internationella kvinnokongresser och även manskongresser.

Kongressen organiserades av La Fédération française des sociétés féministes och l'Union Universelle des Femmes. Den hade ett dubbelt syfte; att ena alla franska feministiska grupper och därmed vara en plattform för La Fédération française des sociétés féministes. Denna federation hade grundats av Eugénie Potonié-Pierre och Maria Martin föregående år och kongressen var denna sammanslutnings första stora manifestation. På samma gång ville den ena feminister internationellt i l'Union Universelle des Femmes (Kvinnornas universella union), som hade bildats under rättighetskongressen 1889.⁹

Unionen gav ut tidskriften *Bulletin de l'Union Universelle des Femmes*, som intensivt bevakade de franska riksdagsdebatterna om ett nattarbetsförbud för kvinnor under sina två verksamhetsår. Den var kritisk till införandet och stod i sin kritik fri från alla andra politiska bindningar.¹⁰ Trots att Marya Chéliga-Loévy och flera andra feminister kallade sig socialister, gick de i frågan om ett nattarbetsförbud för kvinnor emot socialisternas politik i nationalförsamlingen. Istället visade bulletinen sympati för liberalen Yves Guyots försvar av kvinnornas frihet på arbetsmarknaden i dennes polemik med socialister. Tidskriften citerade med gillande en deputerad som frågat om församlingen genom en förbudslagstiftning ville ”tvinga arbeterskorna att dö av svält, för att bevara deras hälsa”. Bulletinen publicerade även reportage om arbeterskors låga löner och deras svåra förhållanden. Tidskriften hade goda kontakter med Skandinavien, inte minst med Sverige. Fredrika-Bremer-förbundet presenterades vid två tillfällen och dess stadgar publicerades. Unionen leddes av den i Frankrike bosatta polska författarinnan Marya Chéliga-Loévy,

av Mme Bogelot och stöddes av Mme Vincent, *JdF* nr 8 Juillet 1892; Krakovitch 1980:28; Klejman & Rochefort 1989:95ff, 108, 210f.

9. *Bulletin de l'Union Universelle des Femmes* nr 17 1891; Léopold Lacour i *Le Figaro* 13/5 1892; *Le Temps* 14/5 1892; Léopold Lacour var för jämlikhet mellan könen och författare till *L'humanisme integral* 1896, Avril de Sainte-Croix 1907:139; Sowerwine 1978:67; Klejman & Rochefort 1989:95–96.

10. "France", *Bulletin de l'Union Universelle des Femmes* nr 4, 1890:6. Förutom Chéliga-Loévy var Clémence Royer, Eugénie Potonié-Pierre och Maria Martin aktivister, enl Jules Bois, "Les Apôtres femmes du 'Féminisme' à Paris", *Le Figaro* 9/11 1894, refererat i Wilkins 1975:12; Om Clémence Royer, Fraisse 1985:97.

aktiv socialist och feminist. Hon levde i exil i Paris sedan år 1883.¹¹

Kongressens ledare var Eugénie Potonié-Pierre och Maria Martin. De hade sedan 1889 tillsammans drivit La Ligue socialiste des femmes, som 1891 bytt namn till La Solidarité des Femmes. Hade de slopat ordet socialist i föreningsnamnet för att de ville markera sin besvikelse med de manliga kamraternas ointresse? Eller för att inte skrämja bort borgerliga kvinnor? Som grupp, men inte som individer, hade de stött på svårigheter att etablera sig bland socialister, även om Eugénie Potonié-Pierre tilläts argumentera för jämlikhet mellan könen bland reformistiska socialister i tidskriften *La Question Sociale*. Där publicerade hon som sekreterare för gruppen La Solidarité des Femmes 1893 en vädjan till sina socialistiska manliga kamrater att vid politiska nomineringar verka för ”fullständig jämlikhet mellan könen”. Kvinnogruppen ville att socialisternas parti skulle gå ut i en kampanj för att protestera mot att skillnaderna mellan könen alltför ofta betonades.¹²

Vid kongressen 1892 spelade Maria Deraismes, som länge varit den ledande inom den franska kvinnorörelsen, fortfarande en stor roll. Hon var nu omgiven av yngre feminister som Aline Valette, Marie Bonneval, Léonie Rouzade och Mme Vincent liksom av Eugénie Potonié-Pierre, Maria Martin och naturligtvis Marya Chéliga. Alla kallade sig socialister utom Deraismes.¹³

Helt i linje med den inflytelserika Eugénie Potonié-Pierres avsikter sysslade kongressen mest med den så kallade sociala frågan. Socialister av båda könen deltog¹⁴, som vi ska se på gott och ont. Maikki Friberg från den nya finska kvinnoorganisationen Unionen ansåg att kongressen blev livlig ”bero-

11. Marya Chéliga-Loévy var initiativtagare och huvudsekreterare i l'Union Universelle des Femmes. *Bulletin de l'Union Universelle des Femmes* nr 9 1890:7 & nr 17 1891 och *Le Figaro* 13/5 1892; "[...] vous obligez les ouvrières à mourir de faim, pour leur conserver la santé", hade den deputerade Albert Ferry yttrat, enligt *Bulletin ...* nr 3:8. [UW:] Den finska kvinnoorganisation som bildades 1892 fick namnet Unionen – Kvinnoaksförbund i Finland. Hade namnvalet något att göra med kontakterna med Frankrike?

12. Kongressen hölls 13–15 maj 1892, *Le Figaro* 13/5 1892, Krakovitch 1980:28; Klejman & Rochefort 1989:95; "[...] l'égalité complète des deux sexes [...]". *La Question Sociale* 15/3 1893:77f; Eugénie Potonié-Pierre var en av medarbetarna, se t ex *La Question Sociale* 15/5 & 15/6 & 15/11 1892 samt senare; Sowerwine 1978:66; Jami 1981:126.

13. Rouzade 1887; *Le Matin* 14/5 & 16/5 1892; *La Question Sociale* Jan.-Fevr. 1896:321f; Compère-Morel 1924; Sowerwine 1975:90 & 1978:46ff, 67; Krakovitch 1980:28.

14. Krakovitch 1980:28; socialisterna Vaillant och Argyriadès deltog, den senare författare till en kortversion av Bebels tankar om kvinnor och socialism. Vidare fanns där Constans Deville, Karl Marx översättare, samt journalisten Bally, Lacour i *Le Figaro* 13/5 1892; Sowerwine 1978: 67.

ende på närvaron av socialister och självsvåldiga studenter”. Léopold Lacour, en feministvänlig journalist, skrev i den högborgerliga *Le Figaro* att ingen skulle tro att kongressens arrangörer var ”fiender till män”, i ett försök att avväpna fördomar. Han ville tydligt inte heller att hans läsare skulle uppfatta dem som arbetande kvinnor från de lägre klasserna. Denne galante vapendragare för de församlade feministerna, betonade att de flesta kongressisterna var ”bra gifta samt charmanta”.¹⁵

Antalet utlänningar som medverkade, som organisatörer eller deltagare, var ganska stort. I allt kom 35 personer från andra länder. Den nord- och kontinentaleuropeiska närvaron var tydlig men från USA och England kom få personer och nästan ingen av de kända kvinnoaktivisterna. Socialisten Dora Montefiore från England var dock där. May Wright Sewall fanns med i den understödjande kommittén men deltog inte personligen. Internationalismen kom till uttryck genom att kvinnor från andra länder avgav rapporter från sina hemländer. Under de två första dagarna kunde bara deltagare som registrerat sig i förväg vara med, men den sista dagen var öppen för den intresserade allmänheten.¹⁶

Léonie Rouzade höll ett uppskattat tal om kvinnor och arbete, ofta avbrutet av applåder. Som socialist ansåg hon att kvinnans politiska emancipation var nödvändig för att få slut på fattigdom och exploatering. Hon krävde lika lön för lika arbete och uppmanade alla mödrar med familjer att fordra rätt till ett betalt arbete utanför hemmet.

Aline Valette talade om kvinnor i industrin och deras hårda liv. I samband med det betonade hon vikten av ett nattarbetsförbud för alla arbetare – utan

15. "[...] ne sont pas des ennemies de l'homme [...] et bien mariées, et charmantes." *Le Figaro* 13/5 1892; Friberg är citerad utan hänvisning men citatet verkar taget från Fribergs korrespondens eller dagböcker. Alfthan 1965:46.

16. Närvarande var bl a Lina Morgenstern, Louise Otto och Mlle Auerbach: Alexandra Gripenberg och Mme Ehrnrooth; Mme Hierta Retzius och Mlle Ellen Fries enligt *Le Temps* 14/5 1892: Lina Morgenstern hade skrivit ett långt brev till kongressen. *JdF* nr 9 Août 1892; [UW:] de franska tidningarna nämnde ibland utländska namn som endast var stödjande som om de vore deltagande; "comité d'organisation" tycks ha varit en lista med namn på dem som stödde kongressen utan att någon aktivitet var förväntad av de utländska. Bland dem fanns May Wright Sewall och de tre danskarna Frédrik [sic] Bajér, Mathilde Bajér och Johanne Meyer. Deltagare kom från Belgien, Chile, Danmark, Finland, Grekland, Island, Italien, Nederländerna, Rumänien, Ryssland, Schweiz, Spanien, Sverige, Tyskland och Österrike. *JdF* nr 5 Avril och nr 10 Sept. 1892; Observera att Sowerwine 1978:6–71 inte nämner att detta var en internationell kongress. Klejman & Rochefort 1989:95ff behandlar den knappast heller som en sådan; Om Montefiores breda engagemang inom både socialism och feminism, Hunt 1998.

undantag.¹⁷ Hon formulerade ett socialistiskt feministiskt försvar för ett nattarbetsförbud för alla – det som redan Florence Balgarnie hade börjat uttrycka i Paris 1889. År 1892 handlade det enbart om nattarbetsförbudet medan Balgarnie som exempel på vad hon ville se som jämlikhet på arbetsmarknaden hade tagit åttatimmarsdagen.

Clémence Royer, välkänd filosof och översättaren till franska av Charles Darwin, satt ordförande den sista dagen när allmänheten fick tillträde. Yves Guyot var hedersordförande. Kvinnan och lagen var dagens viktigaste tema, vilket hade utmanat de unga män, som nyligen organiserat sig som socialister. Ordföranden hade inte någon lätt uppgift att hålla talarordningen och lugnet, särskilt under en debatt om faderskapet. Den franska lagen förbjöd, som nämnts ovan, att namnet på en far till ett utomäktenskapligt barn offentliggjordes; det fick inte ens nämnas. Far kunde man bara bli inom äktenskapet, inte utanför det. Förbudet fanns för att skydda familjeförsörjare samt deras hustrur och barn. Äktenskapets stabilitet fick inte hotas av avslöjanden om utomäktenskapliga barn och deras eventuella anspråk. För feminister var lagen en styggelse eftersom den skyddade mäns äktenskapsbrott och lät en övergiven kvinna ensam bära skammen och därtill det ekonomiska ansvaret. En majoritet på kongressen ville kräva att denna ojämlikhet till mäns fördel upphävdes. Men den stötte på motstånd. Den unge Georges Diamandy, som var ordförande för en socialistisk studentförening för internationell revolution, ifrågasatte kongressens sätt att försöka integrera kvinnofrågan i socialismen. Han fick ljudligt stöd av andra unga män i salen. Diamandy avfärdade frågan om faderskapet som oväsentlig och ville lyfta fram ett för honom viktigare ämne: hur skulle kvinnors emancipation kunna knytas till arbetarklassens seger? Ordföranden vägrade att acceptera en omröstning om ett förslag som Diamandy förde fram. Oron och oordningen i salen blev stor.¹⁸

Denna incident kan ses som en i raden av demonstrationer mot kvinnors

17. *JdF* nr 8 Juillet 1892; [UW:] Jfr Diebolt & Zylberberg-Hocquard 1984:39f, där Valette anses stå för motsatsen, dvs som positiv till särlagstiftningen. Det stämmer inte med min läsning av Valettes yttrande.

18. Lacour om denna upprörda scen; "La femme devant la loi", *Le Figaro* 13/5 1892; *La Lanterne* 17/5 1892 (Yves Guyot uppfattades som en renegat eftersom han 1873 skrivit boken *Histoire de Pro-létaire*. Han hade först räknats till de tidiga socialisterna, sedan blivit liberal republikan och sedermera en kortare tid minister. E. Museux, "Le faux-frère Yves ... Guyot", *La Question Sociale* 15/6 1893); Om Royer, se Fraisse 1985.

emancipation under perioden. Under år 1892 inträffade ett flertal kvinnodiskriminerande tumult på universitet i Paris, när manliga studenter med skrik och handgripligheter protesterade mot att kvinnor, med lagen på sin sida, ville delta i undervisning och examination.¹⁹ De unga, ofta radikala, männen kunde inte acceptera att kvinnor gick över gränserna för sedvanligt uppförande och hävdade en jämlik rätt till utbildning.

Trots den känsloladdade stämningen och de högljudda meningsyttringarna kring faderskapsfrågan, lyckades kongressen anta en resolution om att varje barn borde ha rätt att känna till namnet på sin biologiske far.²⁰ Men en schism mellan unga manliga socialister och de socialistiska feministerna hade manifesterats och blev uppmärksammas i pressen. Organisatörerna hade försökt presentera ett program som inbjöd till samarbete. Det hade de socialistiska studenterna avvisat. Kongressen hade velat sätta in den sociala frågan i ett genusperspektiv, för att använda vår tids terminologi. Försöket uppfattades som irrelevant för socialismen av de nyorganiserade männen. De blev irriterade över att kvinnor kom med pretentioner på att uttolka vad som skulle vara socialism. Fokus borde, enligt dem, ligga på klasskamp.

Och kvinnorna sinsemellan var inte heller överens om hur de skulle förhålla sig till detta ingrepp i deras kongress. Eugénie Potonié-Pierre gjorde efter kongressen avbön för att Diamandy hade blivit avbruten och inte fått sin resolution behandlad. Hon deklarerade i en känslomättad artikel i *La Question Sociale* att den unge studenten haft rätt och inte den mer liberala ordföranden. Hon menade att det hade varit fel att inte rösta om Diamandys resolution, vilken handlat om att kvinnorna skulle förklara sig solidariska med det internationella proletariats "krav".²¹ Kanske var Potonié-Pierres skriftliga inlägg ett sätt att blidka och lirka för att få med sig socialistiska män? På sikt hade hon inte stor lycka med sitt diplomatiska försök att få till stånd en integrering. Hennes avbön visar även på kvinnors osäkra mellanställning, när de försökte hävda sin tolkning av socialismen.

19. Lacour, *Le Figaro* 13/3 1892; *Le Matin* 16/5 1892; Den nya studentföreningen Groupe des étudiants – Socialistes révolutionnaires internationalistes de Paris, hade grundats i december 1891, enl notis i *La Question Sociale*, 15/11 1892. Det är en notis som berömmar gruppen, dess propaganda och dess "enthousiasme"; Wilkins 1975:9 ger exempel från Sorbonne på aktioner mot kvinnor och bygger i sin tur på artiklar i *Le Figaro* (3/7 & 7/7 1892 samt 18/2, 27/2, 28/2 & 4/3 1893); Sowerwine 1978:67.

20. *Le Temps* 17/5 1892; *Le Matin* 16/5 1892; *La Lanterne* 17/5 1892.

21. "revendications", Potonié-Pierre 1892:233f.

Det stora debaclet om faderskapet visar hur svårt kvinnor hade att få gehör för jämlikhetskrav inom socialismen. Däremot fick feministerna på kongressen stöd av enskilda och inflytelserika liberaler, som ministern för offentliga arbeten, Yves Guyot, och Clémence Royer. Inte heller detta kan ha skett utan starka spänningar eftersom t ex Guyot var emot generella skyddslagar.

Den problematiska frågan om genus- och klassrelationer var ett dilemma för kongressen 1892. Kvinnorna tyckte att de funnit en god ideologisk grund i den socialistiska jämlikhetsideologin. Men hur skulle den stå i förhållande till klasskampen och proletarietets intressen, så som män formulerade dem? Hur skulle man definiera jämlikhet i frågan om att vänta barn? Biologin var inte jämlik. Och faderskap var enligt fransk lag inte biologiskt utan endast juridiskt. Feministerna pläderade för att biologin i detta fall skulle sammanfalla med juridiken.

Kongressens krav sammanfattades av den dagliga tidningen *Le Matin* som ”jämlikhet i allt som rör kvinnor och män”. Jämlikhet och feminism hade tagits upp inom ramen för en humanistisk socialism med rötter i den frihetliga socialismen. Reformers och organiserat samarbete, gärna i reglerade arbetarägda kooperativ, var ett framtidsmål.²² Kongressen skyggade inte heller för att direkt ställa rösträttskravet. Kvinnor borde finnas som väljare och vara valbara, tyckte Edmond Potonié-Pierre, make till Eugénie, liksom Maria Martin, Mme Vincent och filantropen Isabelle Bogelot i olika resolutioner, som alla antogs av kongressen.²³ I den frågan var de helt tydliga i ett politiskt läge som var åtskilligt stabilare än 1889 för Tredje republiken.

Andra resolutioner om juridisk jämlikhet mellan kvinnor och män antogs. Bland dem fanns frågan om ett nattarbetsförbud. Aline Valette hade ställt kravet på att ”nattarbetet bör förbjudas, utan undantag”,²⁴ där frasen ”utan undantag” innehöll kritik av en lagstiftning som enbart omfattade kvinnor. Denna formulering togs för första gången som en resolution vid denna kon-

22. "[...] égalité en toutes choses de l'homme et de la femme, tel est, en résumé, son desideratum." *Le Matin* 14/5 1892. "Cahier de doléances féminines, Rédigé conformément à la décision prise ou Congrès international féministe tenu, les 12, 13 et 14 mai 1892, ... etc", tryckt i Diebolt & Zylberg-Hocquard 1984:145ff, konfirmerar denna kongress jämlikhetstendens.

23. *JdF* nr 7 Juin, nr 8 Juillet 1892; *Le Temps* 15/5 1892; *La Lanterne* 15/5 1892; *Le Figaro* 17/5 1892.

24. "le travail de nuit soit supprimé sans exception". *JdF* nr 7 Juin, nr 8 Juillet 1892, listar alla resolutioner som antogs; *Le Matin* 14/5 1892; *La Lanterne* 17/5 1892.

gress. Den skulle i olika tappningar återkomma i den socialistiskt feministiska oppositionen mot nattarbetsförbudet.

Det klart formulerade avståndstagandet från ett nattarbetsförbud för kvinnor ska ses i perspektivet av att den franska nationalförsamlingen samma år antagit en sådan lag. Den hade föregåtts av flera års debatt. Socialistiska män hade försvarat ett särförbud för kvinnor tillsammans med arbetarvänliga konservativa politiker, så kallade socialkatoliker, med greven Albert de Mun i spetsen. Denna tvärpolitiska allians hade gemensamt drivit nattarbetsfrågan.²⁵

Den socialistiskt feministiska kongressen år 1896

Le Congrès féministe international hölls i Paris år 1896. Ordet feminist hade slagit rot i Frankrike. Eugénie Potonié-Pierre var ansvarig också för denna kongress i samarbete med Maria Martin.²⁶ Den finska kvinnotidskriften *Nutid*, med Maikki Friberg som redaktör, berättade om stora framgångar för kongressen:

Hela prässen, ej blott i Frankrike, men i både nya och gamla världen gaf vidlyftiga referat öfver hvarje scéance, och propaganden för hittills blott halvhviskade, nu högt ljudande nya idéer, det program som utvecklades af lika eleganta som värtaliga och vackra damer, fick en övntad spridning i de mest reaktionära kretsar.²⁷

Rapporteringen i pressen var bred. Bevakningen skulle få stor betydelse för den franska kvinnorörelsen för lång tid framöver. Journalisten och före detta skådespelerskan Marguerite Durand blev övertygad feminist genom att delta i kongressen som reporter för *Le Figaro*. Hon blev viktig inom den franska kvinnorörelsen och aktiv vid senare internationella kvinnokongresser i Paris. Snart, i december 1897, grundade hon en egen daglig tidning, *La Fronde*, i vil-

25. Debatten bevakades i *Bulletin de l'Union Universelle des Femmes 1890–1891*; Thibault & Riot-Sarcey 1995:41ff; Zancarini-Fournel 1995:75–92.

26. Kongressens protokoll publicerades, skrivna av Eugénie Potonié-Pierre, i *JdF* nr 52 Avril till nr 55 Juillet 1896. Protokollen är snarast referat; Program, Congrès féministe international de 1896, och Vœux adoptés par le Congrès féministe international: Congrès 1896 – Paris, Dos 37 BMD; Även beteckningen Congrès internationale des Sociétés féministes förekom. *JdF* nr 49 Jan. 1896; Dissard 1896:537ff; *Shafts* Vol. IV No. 5 May 1896:50; Vincent 1898:2.

27. *Nutid* 1900:312.

ken hon samlade goda kvinnliga skribenter och bildade opinion, bland annat i kvinnofrågan men även i andra frågor. Hennes bestämda åsikter beträffande nattarbetsförbud och andra särdrag gav återkommande offentlighet i hennes tidning. Durands feminism var en jämlikhetsfeminism men det innebar inte att hon, med sin bakgrund inom teatern, avstod från vackra kläder och annat som enligt samtidens normer gjorde henne kvinnligt attraktiv.²⁸ Hon praktiserade jämlikhet genom personalpolitiken på *La Fronde*, där hon anställde kvinnor för alla arbetsuppgifter, dag som natt, och genom att vara med och grunda fackföreningar för kvinnor.

Marie Bonneval, lärare, feminist och socialist aktiv inom Andra internationalen, tillmätte kongressen 1896 en avgörande betydelse: den blev en vändpunkt för kvinnors politiska uppvaknande i Frankrike.²⁹ Många utländska delegerade hade infunnit sig. Krav formulerades och fördes vidare till andra internationella och nationella sammanhang, men mycket av vad som diskuterades var relaterat till franska förhållanden. Liksom 1892 utsattes kvinnornas krav för grova verbala angrepp från unga socialistiska män, som inte drog sig för att avbryta och häckla talare och låta bli att lyda ordförandens tillsägelser. År 1896 hade de störande elementen utökats med manliga katolska studenter.³⁰

Feminism, äktenskap och familj, kvinnors arbete, prostitution, utbildning och politiska rättigheter behandlades under fem dagar i april 1896. Hotellägaren Maria Pognon valdes till ordförande. Kongressen var politiskt oberoende och fick ett officiellt stöd på 1 000 francs av staden Paris.³¹ Delegater

28. *La Fronde* 6/9 1900; Grinberg 1926:84f; Jami 1981:10; Rabaut 1996; Durand efterlämnade stommen till ett arkiv och bibliotek för kvinnorörelsen, Bibliothèque Marguerite Durand, Paris (BMD).

29. *Congrès international de la condition & des droits des femmes, tenu les 5, 6, 7 et 8 Septembre 1900 a l'exposition universelle au Palais de l'Économie sociale et des Congrès*. Questions économique, morales et sociales. Éducation. Législation: droit privé, droit public. Paris: Impr. des Arts et Manufactures, 1901:503f, hädanefter = Paris Sept 1900; *JdF* nr 52 Avril–nr 55 Juillet 1896. T ex *La Petite République* (= *PR*) 2/10 1900 om Bonneval på Andra internationalen.

30. Paris Sept 1900:503; Sachs DN 17, 20 & 21/4 1896; Om studentorganisering för socialism, Livet 1897; Wilkins 1975, som bygger på *Le Temps* och *Le Figaro*.

31. Program, "Congrès féministe international de 1896", Mapp: Congrès 1896 – Paris, Dos 37, BMD; (jfr *Der Internationale Kongress für Frauenwerke und Frauenbestrebungen in Berlin 19. bis 26. September 1896*. Eine Sammlung der auf dem Kongress gehaltenen Vorträge und Ansprachen. Herausgegeben von der Redaktions Kommission: Rosalie Schoenflies, Lina Morgenstern, Minna Cauer, Jeannette Schwerin, Marie Raschke. Berlin: H. Walther, 1897:39, hädanefter = Berlin 1896); *JdF* nr 52 Avril 1896; Dos Maria Pognon, BMD; Jami 1981:10; Corradin & Martin 1999:172.

kom från fjorton länder. Bland dem fanns svenskan Hilda Sachs, som mellan åren 1895 och 1898 var pariskorrespondent för *Dagens Nyheter*. Formellt var kongressen delad mellan en öppen och en avskild del. Under morgontimmarna fick bara kongressdeltagare närvara, medan allmänheten fick tillträde under eftermiddagarna.³²

Många kända fransyskor, som varit med på kongressen 1892, deltog också nu, exempelvis Isabelle Bogelot, Maria Martin, Léonie Rouzade, Marie Bonneval, Mme Vincent och Marya Chéliga-Loévy. Mme Coutant från en nybildad fackförening deltog som den enda arbeterskan. Från National Council of Women i USA kom ett brev med beklagande att ingen ur dess styrelse kunde närvara.³³

Konfrontationen med den dogmatiska socialismen återupprepades. Som representant för ett socialistiskt kollektiv med revolutionära studenter talade Jean Melia. Han avböjde samarbete och förklarade att kvinnornas kongress inte var viktig. Den borde sätta klasskampen före kvinnokraven, vilka han kallade borgerliga. De enda kongresser man borde delta i var internationella arbetarkongresser, om ens mål var ett samhälle utan skillnader mellan nationaliteter, raser eller kön, löd Melias budskap.³⁴

32. Tredje dagen, en fredag, hölls inget möte, istället visningar och visiter. Program "Congrès féministe international de 1896", Congrès Boite 2, Fonds Bouglé, BHVP; Kongressen hölls 8–12 april i La Grande Salle i l'Hôtel des Sociétés Savantes, 28 rue Serpente. Program "Congrès féministe international de 1896", Mapp: Congrès 1896 – Paris, Dos 37, BMD (l'Hôtel des Sociétés Savantes låg på 8 rue Danton enligt programblad till ett nationellt kvinnomöte 1908, Congrès 1909 – Paris Dos 40, BMD). Beträffande adressen se Zylberberg-Hocquard 1981:266; *La Lanterne* 9/4 1896; Deltagare kom från Armenien, Belgien, Danmark, England, Finland, Holland, Italien, Portugal, Rumänien, Ryssland, Schweiz, Sverige, Tyskland och USA, Dissard 1896; *JdF* nr 52 Avril 1896; *Jami* 1981:10; *PR* 10/4 1896 nämner följande utländska gäster: Claeys, Nelly von Kol och Popelin, Belgien, Drucker, Holland, Frost Ormsby, USA, Ida Molander, Finland, Esmeralda Horesco och Rosa Marie Amadori, Rumänien, Dr Käthe Schirmacher, Tyskland "et d'autres, d'autres, encore"; Eugénie Potonié-Pierre nämner Ernesta Urban och Emilia Mariani, Italien, Maikki Friberg, Finland, Blanche Edwards Pilliet, utan land, Ellen Robinson, England, Nersessian, armenisk flykting, Barbara Ootchinicoff, Ryssland, Elise Haighton, Holland. *La Question Sociale* Avril–Mai 1896:378ff; *La Lanterne* 10/4 1896 nämner även Matilde Bajer, Danmark och Hilda Sachs, Sverige; Sachs höll ett tal mot en alltför högaktningfull attityd mot moderskapet. Detta uppmärksammades i pressen, där det betonades att hon var ung och vacker. *Le Figaro* 13/4 1896; *PR* 10/4 1896; Sachs skrev (rapporterna dagtecknade Paris 10,13 och 14 april) om kongressen i *DN* 17, 20 & 21/4 1896.

33. *PR* 10/4 1896; *La Question Sociale* Avril–Mai 1896; Syndicat des blanchisseuses et laveuses et infirmières etc. var en nybildad fackförening för manuellt arbetande kvinnor. Brevet från det amerikanska nationalrådet var undertecknat av dess ordförande Mary Lowe Dickinson. Rådet lät sig representeras av Mme Wilbour, en medlem som f n var i Paris, *JdF* nr 49 Jan. 1896 & nr 53 Mai 1896.

34. *JdF* nr 53 Mai 1896; Sachs *DN* 17/4 1896.

De socialistiska studenterna hade blivit inbjudna eftersom kvinnorna ville ha deras stöd i sin kamp för jämlikheten. Kvinnliga socialister i Frankrike inbjöd även borgerliga kvinnor till samarbete i sina försök att knåda ihop en feministisk socialism. Arrangörerna hade ännu inte accepterat den socialistiska separatism, som krävde en hård markering gentemot allt vad som betecknades som borgerligt. Framförallt kategoriserade de inte feminismen som borgerlig. Tvärtom: själva ordet feminism hade, som nämnts ovan, lanserats av kvinnor i Paris med socialistiska åsikter, om än av ett reformistiskt snitt. Skulle de inte då få definiera ordets betydelse? I sitt sätt att agera skilde de sig helt från de socialistiska kvinnor i Berlin senare samma år, som ville uppnå en principiell gränsdragning mellan socialister och andra, utan minsta samarbete.

Som en grundförutsättning för kongressens diskussioner fick Mme Vincent deltagarna att enas kring kravet ”Jämlikhet för båda könen inför lagen och i samhället”. Arbetarskyddslagstiftningen för kvinnor blev en principiell fråga och utvidgades till att handla om kvinnans uppgifter i samhället. I dagspressrapporteringen kan man avläsa olika värderingar. Den reformistiska socialistiska pressen är av visst intresse eftersom den stod de socialistiska feministerna närmast. Bara där skulle de eventuellt kunna finna stöd för sina försök att sammansmälta feminism och socialism. Men inte i någon av de artiklar om kongressen som publicerades i den socialistiska tidningen *La Petite République*, med Alexandre Millerand som chefredaktör, nämndes att ämnet särslags alls diskuterades, trots att kongressens diskussioner i övrigt täcktes väl. Millerand var själv förespråkare för nattarbetsförbudet, och en person som senare skulle få betydelse för dess internationalisering. Tidningen ville troligen inte visa upp för sina läsare att detta särskilda förbud var kontroversiellt bland socialistiska kvinnor.³⁵

Maria Pognon protesterade redan i sitt inledande tal mot ”det obligatoriska skydd som tvingas på kvinnor istället för att de får vara oberoende och ges möjlighet till intellektuell utveckling som grundas på rättvisa och individuell frihet”. Hon knöt samman arbetarskyddslagar för kvinnor med frågan om rösträtt. Det var inte bara orättvist att lagstifta för kvinnor som inte fick rösta;

35. ”Egalité des deux sexes devant la loi et la société”, *JdF* nr 52 Avril 1896; Denna centrala resolution blev ytterligare betonad – av Eugénie Potonié-Pierre – i en kortare artikel om kongressen i *La Question Sociale* Avril–Mai 1896:378ff; *PR* under kongressdagarna 1896.

det var inte heller bra för samhället i dess helhet.³⁶ Hon hänvisade inte till en biologiskt grundad kvinnlighet men väl till kvinnors erfarenheter – och för att ta till vara dessa särskilda erfarenheter ville hon ha en jämlik lagstiftning.

En skarp debatt utvecklades om den franska lagstiftning som sedan fyra år tillbaka förbjöd kvinnor att arbeta på natten. Tesen att kvinnans plats var i hemmet blev utgångspunkten. Den hävdades av typografen Auguste Keufer samt av Julien Pioger och dessutom – med en något speciell vinkling – av Mme Vincent, alla tre socialister. Tesen ifrågasattes av ordföranden Maria Pognon, Maria Martin och italienskan Emilia Mariani.³⁷

Auguste Keufer var en känd facklig aktivist och anhängare av Auguste Comtes humanistiska positivism. Han var generalsekreterare i La Fédération française des travailleurs du Livre, som organiserade typografer, litografer och andra i bokbranschen. Som socialist tillhörde han en reformistisk riktning och satt i en statlig kommission om arbetarfrågor. Hans politiska inflytande i frågan var stort. Hans åsikter att kvinnor hörde till hemmet och inte borde utföra lönearbete var av gammalt datum. Även om han försökte moderera sitt motstånd mot kvinnoarbetet något under den senare delen av 1890-talet, arbetade han som fackföreningsman sedan länge för att hålla kvinnor helt och hållet borta från sitt eget verksamhetsområde, tryckeribranschen.³⁸

Den andre mannen som försvarade nattarbetsförbudet för kvinnor var Julien Pioger. Han var akademiker och journalist och tillhörde gruppen kring den socialistiska tidskriften *La Question Sociale*.³⁹ När han sade att kvinnor inte orkade med alla slags arbeten provocerade han den kvinnliga publiken till så högljudda protester att han inte ens kunde avsluta sitt tal.

Mme Vincent talade för ett nattarbetsförbud, med en något annan betoning. Hon hade länge varit aktivist för kvinnosaken och arbetat tillsammans med Maria Deraismes.⁴⁰ I ett tal som kan uppfattas som en motsägelse till

36. "[...] la protection obligatoire qu'on veut imposer aux femmes au lieu d'appuyer l'indépendance et le développement intellectuel de celles-ci sur la justice et sur la liberté de l'individu." *JdF* nr 52 Avril 1896:2.

37. *JdF* nr 53 Mai 1896; "La question du travail dans toute son extension et ses applications", Program ... Congrès, Boite 2, Fonds Bouglé, BHVP; Frederic Harrison, "The emancipation of Women", 1891 i Rowold 1996; Zancarini-Fournel 1995:76.

38. Compère-Morel 1924; Sowerwine 1978:18f, 157f; Zancarini-Fournel 1995:83ff.

39. *La Question Sociale* 15/6 1892:234; Pioger var en av grundarna av le Syndicat des journalistes socialistes, *La Question Sociale* 15/9 1893:164f.

40. Sowerwine 1978:46.

hennes tidigare krav på legal jämlikhet mellan kvinnor och män, ville Mme Vincent att somliga industriarbeten skulle förbjudas för kvinnor. Sådana var till exempel arbete med fosfor i tändsticksfabriker och arbete som typografer. De var skadliga för kvinnors kroppar. Mme Vincent yrkade på att kvinnors arbete begränsades till sex timmar om dagen och att nattarbete förblev förbjudet. Dessutom borde staten betala kvinnor understöd under en tid av två månader före och två månader efter barnsbörd.

Maria Martin tog till orda mot Mme Vincents förslag. Skyddslagar gav kvinnor sämre arbeten än män. En gift och för en tid försörjd kvinna kunde plötsligt behöva arbeta om hennes man blev sjuk eller arbetslös. Och män behövde också skyddas. Särdrag var ofördelaktiga för både män och kvinnor, menade Martin,⁴¹ och anslöt sig sålunda till den feministiska ståndpunkten om lika skydd för alla.

Flera av dem som yttrade sig ville göra skillnad på gifta och ogifta kvinnor. A. Lavy, socialist och medlem av en parlamentarisk grupp för kvinnors rättigheter, vände sig uttryckligen till de bråkande och högljutt häcklande socialistiska studenterna och framhöll för dem att kvinnoarbetet var en fråga av allmänt intresse, nära knuten till mäns arbeten. Kvinnor borde tjäna tillräckligt för att kunna leva på sin lön. Lavy tillade, med tydlig adress till fackliga representanter som Keufer, att fientlighet mot kvinnors lönearbete hade sin grund i egoism och rädsla för konkurrens. Men han tillade också – varken originellt eller radikalt – att han för sin del tyckte att *gifta* kvinnor borde stanna hemma och ta hand om hem och barn.⁴²

Paule Minck, känd socialist, talade för kvinnors rätt till arbete, inkomst och oberoende. Hon polemiserade mot uppfattningen att kvinnors konkurrens skapade arbetslöshet och låga löner:

Om kvinnor konkurrerar med män, så är det inte vi som har skapat den situationen. Mannen har inte möjlighet, under dagens sociala förhållanden, att förtjäna tillräckligt för att underhålla sin hustru; och kvinnan bör emancipera sig genom arbetet och göra sig oberoende av mannen. Man bör varken förbjuda eller reglera kvinnoarbetet.⁴³

41. Dissard 1896:545; *JdF* nr 53 Mai 1896.

42. *JdF* nr 53 Mai 1896.

43. "Si les femmes font concurrence aux hommes, ce n'est pas nous, [...] qui avons crée la situa-

Paule Minck var medveten om den opinion som fanns bland vissa socialister för ett totalförbud för kvinnors – åtminstone gifta kvinnors – lönearbete. Det hade funnits en antydan till det kravet hos Lavy. Det var därför hon betonade dels att hon var mot ett yrkesförbud, dels att hon var mot skilda regler på arbetsmarknaden för kvinnor och män.

Den konkurrens mellan kvinnor och män som både Lavy och Minck nämnde var ett ämne som ofta togs upp av dem som antingen ville att kvinnor helt och hållet skulle stanna hemma eller att kvinnoarbetet skulle särregleras. De menade att kvinnors lägre löner pressade ner mäns löner. Om arbetskraftsutbudet blev mindre, det vill säga om kvinnor inte ens bjöd ut sitt arbete på arbetsmarknaden, skulle lönerna gå upp; arbetsgivarna skulle behöva tävla sinsemellan om arbetarna istället för att arbetarna behövde slåss om arbetstillfällena.

Minck avstod för sin del från att gå djupare in på om konkurrensen mellan kvinnor och män innebar lägre löner generellt. Hennes analys valde en annan vinkel; en kvinna måste tjäna egna pengar, annars kunde hon inte överleva. Även om hon var gift räckte inte mannens lön för dem båda – ett realistiskt konstaterande. Men inte enbart av detta nödtvång borde en kvinna lönearbeta ansåg Minck; att vara ekonomiskt oberoende av mannen skulle göra henne emanciperad. Hennes åsikt om detta var densamma som Clara Zetkin hade haft när hon hållit sitt jämlikhetstal under Andra internationa- len år 1889. Sedan dess hade Zetkin ändrat sig men den radikalare åsikten levde vidare, här framförd av Minck.

Detta var en avvikande åsikt i en tid då det, som framgått, fanns en stark opinion för att gifta kvinnor skulle finnas kvar i hemmet. Uppfattningen fanns även bland dem som principiellt försvarade kvinnors rätt till lönearbete. Parlamentarikern Lavy hade den uppfattningen; även Maria Martin såg helst en hemarbetande hustru, men utan att kräva detta. Att låta en sådan opinion bli lagfäst var däremot inte aktuellt i socialistiska kretsar. Kanske upplevde vissa kvinnor denna negativa attityd till gifta kvinnors lönearbete, som ofta vädrades, som ett underförstått hot om en kommande lagstiftning. De kunde jämföra med nattarbetsförbudets behandling. Det hade relativt plötsligt blivit

tion. L'homme, dans l'état social actuel, n'est pas assez payé pour pouvoir nourrir sa femme; c'est à la femme de s'émanciper par le travail et de se rendre indépendante de l'homme. On ne doit ni interdire, ni réglementer le travail de la femme." *JdF* nr 53 Mai 1896.

infört i Frankrike efter att tidigare ha ansetts som principiellt omöjligt. Den lagen hade förts igenom kamrarna med stöd av både vänstern och högern, trots att ett sådant förbud tidigare gått emot den franska traditionen att inte onödigtvis begränsa vuxna individers frihet. De socialistiska feministernas erfarenhet sa dem att de varken kunde räkna med socialistiska män eller alla socialistiska kvinnor när det gällde jämlikhet på arbetsmarknaden. Det kunde finnas fog för att frukta att nattarbetsförbudet med tiden skulle utvidgas till ett allmänt yrkesförbud för gifta kvinnor.

En resolution som kongressen antog krävde samma arbetarskyddslagstiftning för kvinnor som för män: inga särdrag. En resolution om kvinnlig rösträtt antogs, liksom resolutioner för barns rättigheter och skydd. Det socialistiska kravet på åtta timmars arbetsdag för alla, som krävts av Andra internationalen sedan år 1889, restes och antogs.⁴⁴ Det sista stärker definitionen av denna kongress som socialistisk.

Ett direkt resultat av kongressen blev ett öppet protestbrev som formulerades av journalisterna Maria Martin och Camille Bélilon, riktat till riksdagsledamöter. I brevet stödde de sig på den internationella kvinnokongressens resolutioner. De krävde att kvinnor skulle vara lika fria att arbeta som män. De protesterade energiskt ”mot en lag som genom sina resultat har visat sig vara omänsklig och som inbjuder till omoral”, det vill säga mot det införda nattarbetsförbudet för kvinnor.⁴⁵

Brevet var riktat till sådana som hade deltagit i den parlamentariska diskussionen om kvinnors och barns arbeten och röstat för nattarbetsförbudet. Bland dessa fanns så skilda politiker som två ledande socialister, reformisten Alexandre Millerand och revolutionären Jules Guesde, samt den konservative greven Albert de Mun. Brevet publicerades på första sidan i *Le Journal des Femmes* och inleddes med ett lakoniskt konstaterande om att lagen drivit ut kvinnor i prostitution:

44. "Vœux adoptés par le Congrès féministe international 1896": Congrès 1896 – Paris Dos 37, BMD.

45. "[...] contre une loi qui a prouvé, par ses résultats, qu'elle est anti-humanitaire et favorise l'immoralité [...]". *JdF* nr 55 Juillet 1896.

Lagen av år 1892, som förbjuder enbart kvinnor att arbeta på natten, har haft som följd att tusentals ärbara kvinnor har kastats ut på gatan.⁴⁶

Skribenterna uppgav att de hade adresser till företag, som på grund av den nya lagen varit tvungna att avskeda kvinnor som tidigare tjänat bra löner. Som ett bevis för att lagstiftningen inte varit i kvinnors intresse nämnde de produktionen av tidningar: kvinnliga typografer på tidningstryckerierna hade blivit arbetslösa trots sin kunnighet inom ett kvalificerat yrke. Men på samma tryckerier hade kvinnor trots lagen fått fortsätta att arbeta på natten med det okvalificerade arbetet att vika tidningarna: tunga arbetsuppgifter i sjutimmarspass som inga män ville utföra på grund av den dåliga lönen. Dessa beskrivningar av förhållandena på tryckerierna skulle återkomma gång efter annan i inlägg om hur diskriminerande nattarbetsförbudet hade verkat. Redan 1889 hade en förmodan om en sådan utveckling förts fram på en kvinnokongress.

Branschen låg nära till hands för journalister att hämta exempel från. De hade daglig insyn i den. Tryckeribranschen som helhet hade expanderat under den långa depressionen. Eftersom allt fler hade blivit läskunniga, den politiska situationen varit oklar och kraven på demokrati tilltagit, hade tidningar och tidskrifter fått en ökad efterfrågan. Det var då som kvinnor kommit in på ett flertal tryckerier. Arbetsgivarna ville gärna anställa dem men typografernas fackliga organisation hade förhållit sig avvaktande, för att inte säga fientlig till att kvinnor kom in i yrket. Så skulle det förbli långt in på 1900-talet.⁴⁷

Det tryckta protestbrevet åstadkom naturligtvis ingen förändring. Lagen som förbjöd kvinnor i industrier att arbeta på natten var ett faktum i Frankrike. Men protesten blev formulerad och offentliggjord. De två kongresserna 1892 och 1896 hade hållits med premissen att det fanns en solidaritet mellan könen eftersom socialismen stod för en jämlikhet mellan alla människor. Men under 1890-talet växte sig en uppfattning allt starkare om det oundvikliga

46. "La loi de 1892 interdisant aux femmes seulement de travailler la nuit a eu pour conséquence de jeter sur le pavé des milliers de femmes honorables [...]"; *JdF* nr 55 Juillet 1896.

47. *2e congrès international des œuvres et institutions féminines, tenu Au Palais des Congrès de l'Exposition Universelle de 1900 sous la présidence d'honneurs de M. Léon Bourgeois et sous la présidence de Mademoiselle Sarah Monod. Compte rendu des travaux par Madame Pégard, Chevalier de la Legion d'honneur, secrétaire générale du congrès, Paris: Impr. de Charles Blot, 1902, kongressen hädanefter = Paris June 1900. Maria Martin betonar tryckeriernas betydelse i Paris June 1900 Vol. I:81; Jfr Sowerwine 1983; Marchand 1993:126ff, och flera debatter på internationella kongresser.*

med en kulturell och politisk separation av kvinnor och män i Frankrike.⁴⁸

Starka spänningar mellan unga revolutionära socialister och socialistiska feminister hade kommit till uttryck på kongresserna i Paris. Spänningar av ett annorlunda slag skulle komma fram i anslutning till den internationella kvinnokongressen i Berlin något senare år 1896. Det gällde spänningar mellan kvinnor.

48. Klejman & Rochefort 1989:98.